

УДК 314.18 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Іванісов Олег Вікторович, к.е.н., доцент, ХНЕУ ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

Анотація — Аналізуючи теоретичні основи відтворення населення, слід відзначити, що демографічні процеси, такі як народжуваність, смертність та міграція в значній мірі залежать від соціально-економічної ситуації, рівня життя населення і ступеня впливу соціально-економічних загроз демографічної безпеки. Виходячи з цього, вивчення демографічних тенденцій, загроз демографічної безпеки відтворення населення, є актуальним для демографічної політики, планування та проектування економічної політики та економічної діяльності держави в цілому.

Ключові слова — відтворення населення, народження, смертність, міграція, демографічна безпека.

В даний час розвиток економіки України визначається не тільки обсягом відтворення матеріальних благ і послуг, наявністю природних ресурсів і припливом іноземного капіталу, але і відтворенням населення, як головного ресурсу забезпечення економічного розвитку. Останнє має важливе значення для забезпечення економічного зростання в умовах посилення світової конкуренції та світової економічної кризи.

За яких же умов, може виникнути ситуація, яку можна назвати демографічною небезпекою або безпекою? Перш за все, ми повинні виходити з того, що демографічний фактор, як складова частина чинників суспільного розвитку, для окремих країн може мати різне значення. Якщо розглянути тенденції демографічних показників за тривалий час, то вимальовується так звана генеральна тенденція зниження цих показників (народжуваності і смертності). Але з точки зору короткострокових тенденцій, рівень демографічних показників може бути високим в одних країнах і порівняно низьким

(негативний природний приріст населення) - в інших країнах. В обох випадках така ситуація може бути виправданою, якщо демографічна ситуація не перешкоджає соціально-економічній, екологічній, військовій та іншим видам безпеки.

Тому якщо демографічний фактор вступає в протиріччя з іншими факторами суспільного розвитку, то можна сказати, що в суспільстві сформувалася демографічна небезпека. Наприклад, в економічно слабо-розвинених країнах з переважно аграрною економікою значимість робітників в розвитку економіки є досить важливою. У цих країнах швидке зниження народжуваності може призвести до тяжких економічних наслідків як в суспільстві, так і в конкретному домогосподарстві. Тому майже у всіх подібних країнах рівень народжуваності залишається високим, хоча багато років в них інтенсивно проводиться політика планування сім'ї. В індустріально розвинених країнах, де значна частина робіт виконується технікою, потреба в робочій силі і відповідно у високій народжуваності зменшується і природно зменшуються масштаби відтворення населення. Інакше кажучи, більш швидкий розвиток економіки забезпечується меншою кількістю населення, що досягається активними заходами планування сім'ї. В обох випадках, якщо природне зростання населення буде більше або менше суспільно-необхідного, то виникає демографічна небезпека [1]. Історія розвитку народонаселення слаборозвинених країн показує, що в міру індустріалізації їх економіки і підвищення рівня і якості життя населення в певній мірі зменшується потреба в дітях, що відбилося на зниженні в історичному плані рівня природного приросту населення, хоча він залишається ще високим. Це означає, що з позицій сімей цих країн, такий режим відтворення населення є оптимальним. У високорозвинених країнах, надмірне

зниження темпів природного приросту населення може вступити в протиріччя з іншими факторами суспільної безпеки. Даний режим відтворення населення не забезпечує демографічну безпеку і в цілому безпеку інших сфер нормального функціонування і розвитку сім'ї та суспільства. Щоб усунути це протиріччя, в цих країнах проводиться цілеспрямована демографічна політика [2]. Таким чином, коли розглядається питання демографічної безпеки в контексті відтворення населення, необхідно виходити з конкретних соціально-економічних та інших умов. У будь-яких ситуаціях визначення демографічної безпеки має базуватися на теорії оптимального відтворення населення. Такий же оптимум повинен бути закладений при визначенні темпів економічного зростання і інших чинників суспільного розвитку.

Досліджуючи загрози демографічної безпеки відтворення населення в Україні, визначено, що загрози демографічної безпеки мають наступну специфіку:

по-перше, не тільки технічні, економічні і політичні чинники можуть виступити в якості загрози демографічної безпеки, але і тип відтворення населення може мати негативний вплив на демографічний розвиток. Однак слід зазначити, що демографічні процеси (народжуваність, смертність, міграція) стають загрозами демографічної безпеки в разі їх негативного впливу на кількісні (чисельність) і якісні характеристики відтворення населення;

по-друге, потенційні загрози демографічної безпеки, випливають з віддалених наслідків звуженого відтворення населення, тобто депопуляції.

Державна політика в галузі демографічної безпеки - це система заходів, які вживаються державою з метою впливу на відтворення населення, на вирішення специфічних для даної країни проблем населення [3].

Необхідність проведення такої політики полягає у впливі держави на народжуваність, збереження або зміни тенденцій в динаміці чисельності та структури населення, темпів їх змін, динаміки народжуваності, смертності, сімейного складу, розселення,

внутрішньої і зовнішньої міграції, якісних характеристик населення.

Держава в рамках демографічної політики, має можливість впроваджувати ряд адміністративно-правових та економічних заходів, які можуть сприяти впливу на динаміку демографічних процесів. Всі ці заходи в комплексі складають демографічну політику держави і реалізуються різними державними органами і громадськими організаціями.

В умовах соціально-економічного розвитку України, головними напрямками демографічної політики повинні бути: охорона і забезпечення репродуктивних прав громадян і задоволення їх репродуктивних потреб, всебічне зміцнення інституту сім'ї, соціальна підтримка жінок з дітьми та одиноких матерів, інвалідів, людей похилого віку, підвищення рівня і якості життя населення, зниження рівня смертності та ін. [4].

Політику планування сім'ї треба розглядати в якості важливого фактора зниження рівня бідності в країні, поліпшення здоров'я і добробуту населення. Демографічна політика, що проводиться зараз державою, спрямована на репродуктивну поведінку, формує оптимальне відтворення населення, що усуває безліч соціальних і економічних проблем для конкретної сім'ї і для всього суспільства в цілому.

Для вирішення демографічних проблем в Україні слабо задіяні недержавні і неформальні інститути Дії неформальних (недержавних) інститутів в цьому відношенні носять розрізнений характер і далекі від необхідної узгодженості. Досвід ряду країн, що досягли позитивних результатів в управлінні демографічними процесами, показує, що досягнення такої узгодженості представляється вкрай необхідним і координація дій цих інститутів є прерогативою державних органів. Однак заходи, що вживаються державою в рамках демографічної політики, можуть бути ефективними тоді, коли, по-перше, всі відповідні державні органи діють у тісному зв'язку з неформальними інституціями та неурядовими установами, по-друге, тоді, коли демографічна політика буде узгоджена з іншими видами державної політики. В контексті демографічної безпеки важливе зна-

чення має зниження смертності і зростання тривалості життя [2]. Таким чином, для зниження рівня смертності та збільшення тривалості життя, що дозволяє більш ефективно використовувати в економіці людський потенціал, необхідно керуватися наступними пріоритетами демографічної політики:

збереження здоров'я літніх людей, для яких найбільш важливим є профілактика таких широко поширених захворювань в Україні, як серцево-судинні, онкологічні, ендокринні та інфекційні захворювання. Для цього необхідно скоординувати дії органів виконавчої влади всіх рівнів з діями громадських, благодійних та релігійних організацій, а також передбачити активну участь самого населення;

організація та проведення пропагандистської роботи, в тому числі через засоби масової інформації, спрямованої на пропаганду здорового способу життя, а також розвиток закладів фізичної культури, відпочинку і туризму, дозвільних центрів (особливо для дітей, підлітків та молоді);

посилення державної підтримки заходів, спрямованих на профілактику, раннього виявлення захворювань, розробку і впровадження сучасних технологій в лікувально-діагностичних процесах, а також розвиток, вдосконалення реабілітаційної допомоги населенню, санаторно-курортного лікування та інших методів оздоровчого характеру, що здійснюються установами системи соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти;

зміцнення стану здоров'я дітей і підлітків, перш за все за рахунок вдосконалення профілактичних заходів щодо зниження інфекційних захворювань, травм і отруєнь, куріння, алкоголізму та наркоманії, розвитку фізичної культури і відпочинку;

поліпшення стану здоров'я населення в працездатному віці, в першу чергу за рахунок профілактичних заходів щодо зниження травм і отруєнь. Для цього необхідно розробити і внести на законодавчому рівні положення про відповідальність роботодавців та інших офіційних осіб за приховування інфо-

рмації про ризик для здоров'я працюючих у шкідливих і важких умовах;

збереження репродуктивного здоров'я населення шляхом вдосконалення профілактичної та лікувально-діагностичної допомоги.

Сучасна економічна ситуація в нашій країні така, що саме економічна підтримка і стимулювання стають найбільш важливими і популярними заходами впливу держави на розвиток ситуації в області відтворення населення. Механізми соціальної політики, такі як допомога багатодітним сім'ям, компенсації та інші пільги не повинні послабити трудову мотивацію і не повинні знижувати ступінь участі батьків у суспільному виробництві, а також підривати економічні функції заробітної плати, перекладати на суспільство особисту відповідальність самих батьків за сім'ю та дітей.

Список використаної літератури

1. Лібанова Е.М. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / Е.М. Лібанова. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
2. Курило І. О. Тенденції народжуваності в Україні у контексті подальшої трансформації суспільства / І. О. Курило // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – №1. – С. 43-45.
3. Стешенко В. С. Деякі теоретичні аспекти протидії демографічній кризі в Україні / В. С. Стешенко // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць: Спец. вип.: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики». – Т.1. – К.: КНЕУ, 2016. – С. 144–145.
4. Демографічна ситуація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myukraine.info/uk/country/people/demography>.

Автор

Іванісов Олег Вікторович, доцент кафедри економіки та соціальних наук, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Ivanisovoleg@ukr.net).

Тези доповіді надійшли 11 січня 2019 року.